

Výzkum europeizace – aktuální problémy a perspektivy

ŠTĚPÁNKA ZEMANOVÁ

Europeanization Research: Current issues and perspectives

Abstract: Europeanization Research is a dynamic area of political sciences both internationally and in the Czech Republic. However, despite the popularity of the concept and the still-growing number of conference papers, articles and books devoted to its various aspects, there are several gaps and shortcomings regarding its conceptualization and methodology of theoretical as well as empirical Europeanization studies.

The aim of the paper is to present an overview of the most important theoretical issues surrounding Europeanization Research, including the definition of the term and the danger of concept stretching, the question of causality and various explanations of Europeanization mechanisms with a special emphasis on the identification of their weak points. Simultaneously, it aims to evaluate the current state of Czech Europeanization research with several recommendations for developing it further.

Key words: Europeanization – a new research agenda, methodology and current state of research, mechanisms of europeanisation, misfit and misfit measurement, case studies in europeanisation research.

Spolu s rozvojem integračních procesů na platformě Evropských společenství (ES) a Evropské unie (EU) se dynamicky vyvíjí také jejich reflexe v různých vědních disciplínách. Již v počátečních fázích tato problematika přitahovala teoretiky v oblasti mezinárodních vztahů, realisty a neofunkcionalisty, s rozvojem aktivit Evropského soudního dvora jí větší pozornost věnovaly právní vědy. Budování společného hospodářského prostoru zvýšilo zájem ekonomických věd. V období upevňování integračního procesu, zahájeného *Aktem o jednotné Evropě* a pokračujícího přes Maastricht, Amsterdam a Nice až po současnou snahu o přijetí další (původně ústavní) smlouvy, ji v širším měřítku začala reflektovat politologie. Přitom až do počátku devadesátých let minulého století se badatelé v oblasti evropské integrace snažili vysvětlit, proč se v organizaci typu Evropských společenství rozvíjí nadnárodní, popřípadě mezivládní spolupráce, z jakých důvodů je výhodná nebo nevýhodná pro státy a kdy k ní přistupují. Tím byl dán i hlavní směr výzkumu, začínající na úrovni států a postupující nahoru, směrem k ES. Opačný pohled sice nezůstal zcela opomenut, k jeho využití však docházelo spíše ojediněle¹ (*Milanese, 2002; Sitterman, 2006*).

V posledním desetiletí 20. století a na počátku nového milénia se vývoj Evropských společenství, respektive Evropské unie, nepochybně zrychlil. S tím souvisel i nárůst kompetencí jejich orgánů a rozšiřování politické dimenze integrace vedle dosud nejvýraznějšího ekonomického rozměru. Rozmach a upevnění pozice ES/EU (dále pro zjednodušení jen EU) v mnoha oblastech ekonomické i politické sféry logicky vynesly do popředí otáz-

ku, zda integrační procesy způsobují změny v postavení národních států (*Moravcsik, 1994*). Výzkum se tak obrátil opačným směrem. Politologické, ekonomické a právní komparace v působení EU na členské státy odhalily natolik významné odlišnosti, že v různých společenskovědních disciplínách začala krystalizovat specifická oblast poznání, označovaná jako *studium europeizace* (*Milanese, 2002; de Beus – Mak, 2005*).

SOUČASNÝ STAV

V rámci politických věd se v průběhu devadesátých let minulého století europeizací zabývaly zejména časopisecké stati a dílčí příspěvky v knižních publikacích. Od konce devadesátých let, s rostoucí dynamikou v průběhu tohoto desetiletí, na ně navazovaly knižní monografie, v nichž se europeizace stala ústředním tématem (*Duina, 1997; Cowles – Caporaso – Risse /eds./, 2001; Featherstone – Radaelli /eds./, 2003; Lavenex, 2001; Grabbe, 2006 a další*). Počátkem roku 2007 vyšla první publikace, věnovaná výhradně teoretickým aspektům dané problematiky² (*Graziano – Vink /eds./, 2007*), se solidním přehledem aktuálního stavu poznání, i když (vzhledem k charakteru příručky) bez ambic na překlenutí některých dosavadních mezer (*k přehledu zahraniční literatury blíže viz například Graziano – Vink /eds./, 2007*).

V našich domácích publikačních výstupech začala být problematika europeizace reflektována asi s desetiletým zpožděním. Ačkoli jí paralelně věnovala pozornost všechna významná česká centra studia mezinárodních vztahů i pracoviště zaměřená na politologický výzkum, pronikla též do programů vyučovaných na našich vysokých školách a rozvíjela se i v dalších vědních oborech, výstupy se zatím omezují na dílčí studie v tištěných a on-line periodících, na konferenční příspěvky a na příspěvky ve sbornících. Výlučně tematicke europeizace jsou věnovány dvě knižní publikace, rovněž sborníkového charakteru – anglicky psaná *Europeanization of National Political Parties* (*Cabada – Krašovec /eds./, 2004*), zabývající se vlivem evropských integračních procesů na národní politické strany v obecné rovině a ve specifických podmínkách České republiky a Slovinska,³ a konferenční výstup *Evropizace – nové téma politologického výzkumu* (*Dančák – Fiala – Hloušek /eds./, 2005*), který díky své rozmanitosti i vysokému počtu příspěvků otevírá pohled na širší spektrum různých modalit europeizace.⁴

Vzhledem k poměrně dobré dostupnosti zahraničních zdrojů se ve většině textů české provenience odráží skutečně aktuální stav poznání. Přesto je zpoždění za zahraničím patrné v několika ohledech:

1) Teoretický rámec se zcela přejímá ze zahraničí, byť od stěžejních autorů, k nimž patří například Tanja Börzelová, James Caporaso, Maria Green Cowlesová, Kevin Featherstone, Heather Grabbeová, Christoph Knill, Dirk Lehmkuhl, Johan P. Olsen nebo Claudio Radaelli. Zpravidla chybí jeho kritické zhodnocení. Výjimky v tomto ohledu tvoří oblast definic europeizace (*Fiala – Hloušek – Pitrová – Pšeja – Suchý, 2006; Loužek, 2005*) a europeizace politických stran a zájmových skupin (*Fiala – Hloušek – Pitrová – Pšeja – Suchý, 2006; Císař, 2005; Císař, 2007*).

2) Hlavní příspěvek českých badatelů k rozvoji konceptu spočívá v nové aplikaci (zejména na domácí prostředí, kde jsou samozřejmě nejpovolanějšími), a to jak v publikacích určených výhradně pro české publikum (*Mezinárodní vztahy; Mezinárodní politika; Dančák – Fiala – Hloušek /eds./, 2005...*), tak v těch, které se podařilo prezentovat na širším mezinárodním fóru (*Braun – Dürr – Marek – Šaradin, 2006; Dančák – Hloušek, 2007...*). Pokud se týká teoretických aspektů, lze český přínos zatím označit za minimální, což ovšem není pouze problémem této oblasti studia, ale – jak opakovaně ukazuje například Petr Drulák (*Drulák, 2007 a; Drulák, 2007 b*) – celého oboru v České republice vůbec.

3) Vzhledem k omezeným kapacitám našich pracovišť nemá výzkum europeizace tak široký tematický záběr jako v mezinárodním měřítku. Rovněž je zajímavé, že zde převládají práce politologické nad pracemi z oblasti studia mezinárodních vztahů, i když vzhledem k prolínání domácích a vnějších aspektů, které je pro výzkum europeizace příznač-

né, lze mezi oběma oblastmi jen stěží najít přesnou hranici. Z toho vyplývá skutečnost, že ze základní trojice témat sledovaných při studiu europeizace v zahraničí (politik, politického procesu a politického systému jako celku – viz dále) v našich podmínkách dominuje oblast politického procesu. Sborník *Europeanization of National Political Parties* se jí zabývá téměř výlučně,⁵ ve sborníku *Evropeizace – nové téma politologického výzkumu* (Dančák – Fiala – Hloušek /eds./, 2005) z osmnácti příspěvků skutečně věnovaných europeizaci do sféry politického procesu směřuje hned sedm.⁶ Uvedený trend potvrzuje i řada dosavadních příspěvků v *Mezinárodních vztazích* (Dürr – Marek – Šaradín, 2004 a; Tunkrová, 2005), v *Politologickém časopise* (Fiala – Hloušek – Pitrová – Pšeja – Suchý, 2006), v *Sociálních studiích* (Hloušek, 2004) a ve *Středoevropských politických studiích* (Palovský, 2004; Prudíková, 2005), některé dílčí kapitoly v monografiích (Šaradín a kolektiv, 2004), popřípadě *Policy Papers* Ústavu mezinárodních vztahů (Handl, 2004).⁷

Nepříliš četné práce s převahou mezinárodněpolitických prvků odrážejí sféru politik – zejména politiku zahraniční a bezpečnostní (Handl – Pick, 2005; Handl – Nigrin, 2006; Moravcová, 2006 a; Moravcová, 2006 b; Moravcová, 2006 c; Moravcová, 2007). Výzkum ostatních politik, stejně jako výzkum sféry politického systému jako celku se přenechává spíše jiným oborům – právním vědám, ekonomii, sociologii a dalším. Obdobná nerovnost je patrná i v zahraničí, odvíjí se však po odlišné linii *politiky a politický systém, zejména jeho institucionální část* (hojněji) *versus politický proces* (méně), (Featherstone, 2003).

4) Ve výstupech výzkumu europeizace není etablovaná jednotná česká terminologie. I když základní pojmy, s nimiž výzkum pracuje, mají své české ekvivalenty, texty, které je důsledně používají (Císař, 2005; Lajh, 2005...), tvoří v dosavadní produkci menšinu. Častější je přebírání anglického názvosloví v jeho původní podobě – *bottom-up a top-down approach, downloading, uploading a další* (Fiala – Hloušek – Pitrová – Pšeja – Suchý, 2006; Handl – Nigrin, 2006...). Problematický je z tohoto hlediska i samotný překlad pojmu *Europeanization*, neboť se vyskytuje hned v několika podobách: *euizace/EUizace* (Šlosarčík, 2006), *europeanizace* (Hloušek, 2004; Smekal, 2005; Palovský, 2004), *europeizace* (*Mezinárodní vztahy, ročník 39 /2004/, číslo 1, ročník 40 /2005/, číslo 2, ročník 41 /2006/, číslo 4, ročník 42 /2007/, číslo 3*), *evropeizace* (*Mezinárodní politika, ročník XXIX /2005/, číslo 10 a 11*). Z hlediska spisovné češtiny nelze všechny tyto tvary považovat za etablované, některé pravděpodobně časem ustoupí.

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky ve slovníku neologismů uvádí jedinou podobu – *evropeizace* (Martincová a kolektiv, 2004, s. 115). Databáze Český národní korpus, budovaná Ústavem českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, obsahuje dva tvary – *europeizace a evropeizace*. Také Ústav mezinárodních vztahů ve svých periodických i v dalších publikačních výstupech uvádí dvě verze – časopis *Mezinárodní vztahy* používá tvar *evropeizace* (*Mezinárodní vztahy, ročník 39 /2004/, číslo 1, ročník 40 /2005/, číslo 2, ročník 41 /2006/, číslo 4, ročník 42 /2007/, číslo 3*), *Mezinárodní politika* pak *evropeizace* (*Mezinárodní politika, ročník XXIX /2005/, číslo 10 a 11*). Brněnský Mezinárodní politologický ústav se přiklání spíše k verzi *evropeizace*, v této podobě ji také používá v názvu již zmíněného sborníku *Evropeizace – nové téma politologického výzkumu* (Dančák – Fiala – Hloušek /eds./, 2005).⁸

Přes uvedené nedostatky je ovšem výzkum europeizace podobně jako v mezinárodním prostředí i v našich politických vědách oblastí velmi dynamickou. Vzhledem k tomu, že je v současné době předmětem několika grantových projektů,⁹ lze očekávat, že se v nejbližší době bude dále zintenzivňovat. Proto mu musí být věnována pozornost i po teoretické a metodologické stránce s akcentem na kritické zhodnocení dosavadních přístupů a se snahou o jejich další rozvoj.

Tato konzultace se snaží k uvedenému cíli přispět zejména shrnutím hlavních směrů výzkumu europeizace v oblasti politických věd (s důrazem na u nás dosud méně sledovanou sféru politik) a identifikací stěžejních problémů, na něž tento výzkum v současné době na-

ráží a s nimiž se ve své práci musejí vyrovnávat i čeští badatelé. Zejména poukazuje na vágnost, respektive rozpínavost, pojmu, vyplývající z mnohosti pojetí a definic, na nejasnosti kolem příčinných souvislostí europeizace a jevů, jimiž má být vyvolávána, a na odlišná pojetí mechanismů europeizace. Postupuje proto v několika krocích. Nejprve sleduje možná chápání pojmu a jejich odrazy v oblasti politických věd a vymezuje vztah pojmu k jiným kategoriím, využívaným při studiu integračních procesů. V další části přechází ke specifitějším metodologickým otázkám – k ústřední perspektivě výzkumu a k charakteristice průběhu procesu europeizace. V závěru se stručně zmiňuje též o možnostech a mezech využití případových studií.

Vzhledem k uvedenému zaměření práce vychází především z teoretických časopiseckých statí a z metodologických kapitol monografií, shrnujících výsledky politologického nebo mezinárodněpolitického výzkumu. Většinou jde o anglicky psané texty západoevropské provenience. Tam, kde je to možné, zároveň nadále reflektuje českou produkci.

EUROPEIZACE JAKO ZÁKLADNÍ A (NE)SYSTEMATIZOVANÝ POJEM

Z vědeckého hlediska lze pojem europeizace sledovat ze dvou úhlů. První úhel představuje tzv. *základní význam*. Pojem se v něm jeví jako encyklopedické heslo, které zachycuje všechny, nebo alespoň většinu souvislostí, v nichž může být použit v různých vědních disciplínách i v běžném diskurzu (*Radaelli, 2004*). Europeizace v tomto významu zahrnuje široké spektrum problémů od politických projektů s cílem vytvořit silnou a jednotnou Evropu přes upevňování určitého životního stylu, kulturních tradic, náboženství, politických a právních principů i identity na evropském kontinentu a jejich šíření do jiných částí světa až po posilování evropského křídla Severoatlantické aliance nebo po označení role, kterou hraje Evropa jako mediátor či intervent v konfliktech přesahujících hranice regionu¹⁰ (*Olsen, 2003; Featherstone, 2003; Borneman – Fowler, 1997; Dančák – Fiala – Hloušek /eds./, 2005*). Jednotlivé odborné disciplíny však s pojmem europeizace pracují v mnohem omezenější podobě. Využívají druhý úhel pohledu, označovaný jako *systematizovaný koncept* – specifickou definici společnou a zřejmou určité komunitě specialistů¹¹ (*Radaelli, 2004*).

V oblasti teorie mezinárodních vztahů a v politologii se užším smyslem stala souvislost s Evropskou unií. Jako jádro systematizace vykristalizovaly *dopady evropských integračních procesů na domácí úrovni, tedy změny vyvolané integračními procesy v různých sférách vnitřního prostředí státu* (dále jen vnitřní změny). Přesněji jde zejména o tři okruhy otázek:

- 1) ve kterých oblastech EU státy ovlivňuje, tedy *dimenze vnitřních změn*;
- 2) jak EU státy ovlivňuje – *mechanismy vnitřních změn*;
- 3) jaké jsou efekty vlivu EU na státy – *výsledná podoba vnitřních změn* (*Börzel, 2003 a*).

Podle Kevina Featherstonea, vycházejícího z abstraktů časopiseckých článků v databázi ISI Web of Science, respektive z četnosti výskytu různých pojetí europeizace v těchto abstraktech, se v průběhu předminulého a minulého desetiletí vnitřními změnami zabývalo téměř 80 % statí (*Featherstone, 2003, s. 6*). Přesto nelze vymezení europeizace coby vnitřních změn v oblasti politických věd považovat za jednoznačné a bezproblémové.

Vnitřní změny se jádrem systematizace stávají implicitně, v definicích tento trend není zdaleka tak jednoznačný. Vymezení pojmu europeizace v literatuře z oblasti mezinárodních vztahů a politologie existují desítky, možná i stovky, často však zůstávají záležitostí jediné stati. Eklektické práce, usilující o shrnutí dosavadních výsledků výzkumu, zpravidla uvádějí definic (nebo jakýchsi souhrnných vymezení) několik: Kevin Featherstone hovoří o čtyřech, Johan P. Olsen rozlišuje mezi pěti, Robert Harmsen a Thomas M. Wilson jich přináší dokonce osm (*Olsen, 2003; Featherstone, 2003; Harmsen – Wilson, 2000*).

Příklady nejznámějších a často citovaných definic v následující tabulce ukazují, že jednotlivé definice jsou velmi odlišné. Zatímco Ladrechova definice je založena na vnitřních změnách, u C. Radaelliho tvoří vnitřní změny jednu ze dvou základních součástí. V defi-

nici prezentované T. Risse, M. G. Cowlesovou a J. Caporasem se vnitřní změny vůbec neobjevují, i když všechny příspěvky ve sborníku *Transforming Europe; Europeanization and Domestic Change*, kde je definice uvedena, vliv integračních procesů v domácí sféře států stejně zkoumají¹² (Cowles – Caporaso – Risse /eds./, 2001).

Europeizace – příklady definic

Autor (zdroj)	Definice
1) Robert Ladrech (1994, s. 70)	Šířící se proces reorientace směru a podoby politiky do té míry, že se politická a ekonomická dynamika Evropských společenství stává součástí organizační logiky národního politického života a tvorby domácích politik.
2) Maria Green Cowlesová – James Caporaso – Thomas Risse (eds., 2001, s. 3)	Vznik a rozvoj výrazných struktur vládnutí na úrovni EU, tedy politických, právních a sociálních institucí, spojených s politickým řešením problémů a formalizujících vztahy mezi aktéry a politickými sítěmi, specializujícími se na vytváření autoritativních evropských pravidel chování (kurziva podle originálu).
3) Claudio Radaelli (2000, s. 4; 2004, s. 3)	Europeizace je tvořena procesy a) konstrukce, b) rozptylování a c) institucionalizace formálních a neformálních pravidel, procedur, politických paradigmat, stylů, „způsobů uspořádání různých záležitostí“ a sdíleného přesvědčení a norem, které se nejprve definují a konsolidují v politických procesech na úrovni EU a posléze dochází k jejich vtělení do logiky domácího (státního a substátního) diskurzu, politických struktur a veřejných politik.

Volnost definic, respektive možnost vymezit europeizaci podle vlastních potřeb, která z nejednotného pojetí vyplývá, i tendence mezinárodněpolitických a politologických výzkumů k interdisciplinaritě vedou k tomu, že mnozí autoři přidávají další aspekty. Pozornost je pak často věnována i takovému *souvislostem mezi děním v EU a vývojem uvnitř jednotlivých států*, které charakter vnitřních změn nemají (Vink, 2002).

Široký záběr, volnost konceptu europeizace a přesahy mimo rámec vnitřních změn mohou přinášet jisté výhody. Je s nimi spojena flexibilita a aktuálnost výzkumu. Pomáhají zachytit prorůstání regionálních institucí na evropském kontinentu, jejich úzké vzájemné vazby a vlivy. V neposlední řadě též přispívají ke sjednocení postupů studia regionálních institucí a integračních procesů¹³ (Featherstone, 2003; Vink, 2002). Claudio Radaelli však před rozpínavostí konceptu¹⁴ varuje. Každý vědecký koncept charakterizují dva základní znaky: *šířka a hloubka*. Znaky se nacházejí ve zřejmém protikladu. Široké pojetí konceptu umožňuje zahrnout mnoho jevů. Velký počet jevů má však málo společného. Proto jejich analýza zůstává na povrchu. S pronikáním do větší hloubky je společného více. Řada původních jevů musí však být vyřazena, neboť vyšší nároky dané novým společným jmenovatelem nespĺňuje. Cenou za šíři výzkumu se stává chudší analytický rámec, hloubka analýzy je naopak vykoupena zmenšením počtu jevů, které lze s využitím propracovanějšího analytického rámce vysvětlit (Radaelli, 2000). Zároveň se Radaelli obává, že v řadě případů studium europeizace objevuje již objevené a přináší jen nová pojmenování pro poznatky získané již dříve například v rámci integračních teorií (Radaelli, 2004).

EUROPEIZACE NENÍ INTEGRACE!

Aby byl výzkum europeizace skutečně přínosným, je důležité odlišit předmět zkoumání od dalších jevů sledovaných s procesy probíhajícími uvnitř EU – především od integrace, konvergence a harmonizace (*Radaelli, 2000*). Pojem integrace se označuje specifická forma spolupráce mezi členy integračního seskupení. Tato spolupráce začíná na mezivládní úrovni, její základ tvoří konsenzus o oblastech, o cílech a o metodách, jimiž má být realizována. Na základě konsenzu vznikají *nadnárodní prvky*, spočívající v přenesení určitých kompetencí, dosud náležejících státům, na společně vytvořené orgány. Právě přítomností nadnárodních prvků se integrace liší od ostatních forem mezinárodní kooperace.

Integrační teorie se rozvíjejí v reakci na realitu vývoje integračního procesu, probíhajícího v rámci EU. Snaží se vysvětlit, proč k integraci na platformě tohoto seskupení došlo, co je jejím hnacím motorem, popřípadě k jakým výsledkům (k jaké finální podobě) by měla směřovat. Klíčové je, zda stěžejní úlohu v rozvoji integračního procesu hrají jednotlivé státy, nebo instituce budované pospolitostí. Pokud se zabývají vlivem integračních procesů na členské státy, pak je to především v rámci diskuzí, zda integrační procesy omezují, nebo naopak posilují státní suverenitu, popřípadně jak se projevuje v utváření víceúrovňového modelu vládnutí v Evropské unii (*Milanese, 2002; Cisař, 2007*).

Pro výzkum europeizace jsou – jak již bylo řečeno – stěžejní dopady integračních procesů ve vnitřním prostředí států. Permanentní prohlubování integrace je spojeno s rozšiřováním aktivit komunitárních orgánů a s rozšiřováním jejich rozhodovacích pravomocí. Ty dnes sahají do široké škály oblastí – hospodářských, daňových, celních, finančních otázek, regionální politiky, rybolovu, dopravy, energetiky, vzdělání, kultury, hospodářské souměže, vnějších vztahů, justice, vnitra a jiných.

Základ činnosti komunitárních orgánů spočívá ve vytváření společných evropských *modelů správy a řízení určitých otázek* (dále jen euromodelů), předepisujících státům úpravy stylu jednotlivých politik a jejich institucionálního rámce – vnitrostátní legislativy a organizačního zabezpečení. Tyto modely vznikají v rámci *kompetencí přiznaných orgánům Unie* na základě konkrétních *rozhodovacích procesů*. Jejich povaha se liší v závislosti na charakteru jednotlivých politik (společné, koordinované...), na průběhu rozhodovacího procesu, na jeho formální stránce (jednomyslnost, kvalifikovaná většina...) i na jeho institucionální stránce (iniciativa a pravomoci jednotlivých orgánů, možnost členských států ovlivnit podobu rozhodnutí...). Zároveň je jejich charakter ovlivněn i tím, v jakém právním instrumentu se výsledné rozhodnutí zakotví (směrnice, nařízení...). V závislosti na těchto faktorech mají euromodely striktní nebo naopak volnější podobu, což ovlivňuje rozsah povinností, které z nich vyplývají pro členské státy. Euromodely se zpravidla netýkají příslušné politiky jako celku, ale jejích jednotlivých součástí.¹⁵

Po úspěšném přijetí euromodely musejí být přeneseny do vnitrostátního prostředí. EU v tomto směru na státy vyvíjí *přímý i nepřímý adaptační tlak*. *Nepřímo* tlak vyplývá ze samotného faktu přenesení pravomocí na komunitární orgány, z příslibu států podrobit se příslušným rozhodnutím, popřípadě ze skutečnosti, že se přizpůsobují ostatní státy. *Přímo* jej představují možnosti využití různých stimulů (například příslib poskytnutí finanční pomoci ze strukturálních fondů) nebo kontrolních a donucovacích mechanismů (pravidelná hodnocení států Evropskou komisí, žaloby na neplnění povinností a podobně).

V důsledku přenášení euromodelů vznikají ve vnitrostátním prostředí *explicitní a implicitní změny*. Explicitní změny mají cílený charakter. Komunitární orgány je přímo požadují, více nebo méně striktně (v závislosti na formě a obsahu konkrétního rozhodnutí) předepisují jejich podobu.¹⁶ Implicitní změny z rozhodnutí přímo nevyplývají, jsou jimi pouze indukované.¹⁷ Navíc lze zaznamenat případy, kdy k nim dochází i bez vzniku euromodelů – europeizační procesy ve smyslu změn veřejného mínění nebo agendy politických stran vyvolává bezesporu například neúspěšný projekt ústavní smlouvy.

Domácí změny se zpravidla sledují ve třech úrovních:¹⁸

- 1) v *politikách* vyvíjených jednotlivými státními orgány (zahraniční, bezpečnostní, obchodní, ochrana životního prostředí, ochrana spotřebitele, regulace hospodářské soutěže a jiné),
- 2) v *politickém procesu* (formulace společenských zájmů, utváření veřejného mínění, jednání politických stran, elektorátu, nátlakových skupin, vztahy uvnitř vlády a podobně),
- 3) v *politickém systému* (politické, ústavněprávní a administrativní struktury, kognitivní a normativní struktury, vztah státu a společnosti a podobně), (Börzel – Risse, 2000; Radaelli, 2000; Börzel, 2003 a; Cisař, 2005).

Jednotlivé sféry ovšem – jak již bylo zmíněno – nejsou ve výzkumu zastoupeny rovnoměrně. Jak ukázala například Featherstonova stručná statistika (viz výše), v konkrétních studiích převládá zaměření na změny v oblasti politik a institucí (součástí politického systému), což je dáno především jejich explicitním charakterem, a tudíž snazší prokazatelností.¹⁹ Nepřímé změny v oblasti politického procesu a politického systému jako celku se sledují obtížněji a v řadě případů je těžké prokázat, že mezi nimi a vývojem v EU skutečně existuje příčinná souvislost.

EUROPEIZACE VERSUS KONVERGENCE A HARMONIZACE

V současnosti je europeizace coby přizpůsobení domácího prostředí na základě adaptačních tlaků z EU nejčastěji chápána jako *proces* (dynamické pojetí). V některých (zejména starších) pracích se lze však setkat i se ztotožňováním europeizace s takovou situací v domácím prostředí, která částečně nebo zcela odpovídá požadavkům komunitárních orgánů. Zde jde tedy o *stav* (statické pojetí). Dvojitý náhled vede k výskytu paradoxních případů:

- 1) Určité oblasti mohou být *europeizované* (tedy korespondovat s evropským modelem ve statickém pojetí), aniž by proces europeizace (nahlížený dynamicky) proběhl. Evropské modely reflektují dosavadní praxi států, proto není vyloučena shoda už při přijetí modelu.

Typologie změn vyvolaných europeizačními procesy

Regrese	V reakci na adaptační tlaky dochází ke změnám, díky nimž se domácí prostředí vzdaluje evropskému modelu.
Inercie	Rezistence ke změnám, žádná reakce na adaptační tlaky.
Absorpce (též upevněná politika)	Euromodel je inkorporován, aniž by muselo dojít k výraznějším změnám v domácím prostředí, určité úpravy probíhají, mají však pouze dílčí charakter a odpovídají dosavadnímu duchu vývoje v domácí sféře.
Akomodace (též mozaiková změna)	Výraznější změna, netýká se však samotné podstaty fungování části domácího prostředí nově regulované evropským modelem, jejích klíčových součástí a způsobu, jakým jsou tyto součásti vnímány, k dosavadním hlavním součástem politiky jsou přidány nové, evropské elementy.
Transformace (též paradigmatická změna)	Zásadní změna, zcela mění logiku fungování příslušné oblasti, její klíčové součásti a způsob, jakým jsou tyto součásti vnímány.

Pramen: Börzel, Tanja: How the European Union Interacts with its Member States. Reihe Politikwissenschaft, No. 93. Wien: Institut für Höhere Studien, 2003, s. 15–16. Treib, Oliver – Falkner, Gerda: The First EU Social Partner. Agreement in Practice. Reihe Politikwissenschaft, No. 96. Wien: Institut für Höhere Studien, 2004, s. 12–13, http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_96.pdf

2) V určitých oblastech nedojde k europeizaci ve statickém pojetí, ačkoli proces europeizace (dynamicky) proběhne.

Proto je nutné, aby se výzkum postupně sjednocoval na jednom z uvedených pojetí – pravděpodobně dynamickém.

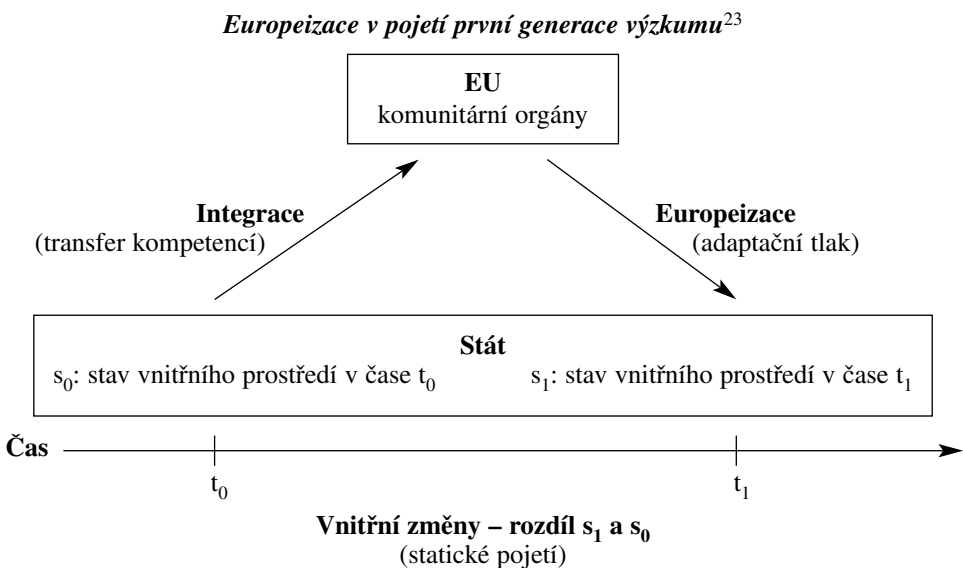
Zatímco europeizace ve statickém náhledu označuje posuny ve směru požadovaném EU, europeizace v dynamickém pojetí nutně *neznamená konvergenci* členských států na základě komunitárních požadavků ani *harmonizaci* jejich právních řádů či politik. Ústí v široký okruh případů od regrese, kdy se v reakci na adaptační tlaky domácí prostředí od evropského modelu odchýlí, až po transformaci zcela měnící logiku a způsob fungování příslušné oblasti v souladu s požadavky EU (viz tabulka). Jednotlivé státy se tak v různých oblastech mohou vzájemně přibližovat, ale i vzdalovat. Konvergence všech členů EU (po-případě i dalších nečlenských států) není vyloučena, častěji však dochází k tzv. konvergenci v klastrech, týkající se pouze určité skupiny zemí (*Börzel, 2003 a; Andersen, 2004*).

EUROPEIZACE ZDOLA NAHORU?

Je zřejmé, že integrační procesy probíhají zdola nahoru²⁰ – od členských států k EU. Europeizace by tedy podle toho, co již bylo řečeno, měla probíhat ve směru shora dolů²¹ – od EU k členským státům. Proč ale europeizaci definovat jako „*vznik a rozvoj výrazných struktur vládnutí na úrovni EU*“ (*Cowles – Caporaso – Risse /eds./, 2001*), respektive proč právě takové vymezení považovat za koncepci základní a nutnou (*Mair, 2004, s. 340*)?

I když by se mohlo zavedení takového pojetí zdát jako nesmyslné, ve skutečnosti má svou logiku a odráží vývoj, kterým koncept europeizace prochází v čase. Při zpětném pohledu na definice europeizace, zachycené v tabulce na straně 33, je zřejmé, že perspektiva shora dolů převažuje u Roberta Ladrecha v práci z roku 1994 (definice 1). Pozdější Radaelliho vymezení (definice 3) propojuje obě perspektivy. U definice zformulované autorskou trojicí T. Risse, M. G. Cowlesovou a J. Caporasem (definice 2) je markantní náhled zdola nahoru, i když přítomnost opačného směru by mohla být dovozována ze druhé části.²²

Kenneth Dyson a Klaus H. Goetz (*Dyson – Goetz /eds./, 2003*) vysvětlují rozdíly mezi definicemi existencí dvou generací výzkumu. Ladrechovo vymezení podle jejich názoru spadá do první generace. Její kořeny sahají do sedmdesátých let minulého století a svého

Pramen: Börzel, Tanja: How the European Union Interacts with its Member States. Reihe Politikwissenschaft, No. 93. Wien: Institut für Höhere Studien, 2003, http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_93.pdf

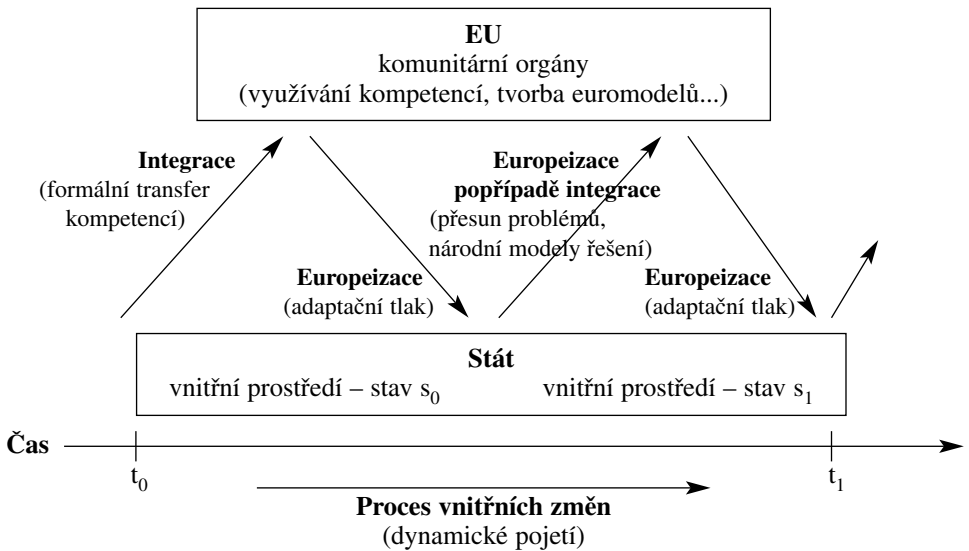
vrcholu dosahuje v devadesátých letech. Další dvě pojetí se řadí ke druhé generaci, která by měla začínat na sklonku devadesátých let a postupně převládnout na přelomu tisíciletí (Bache, 2003).

První generace chápe europeizaci jako tlak vzniklý poté, kdy byla určitá záležitost přenesena na evropskou úroveň a na této úrovni došlo k jejímu ošetření příslušným euromodelem. Prostřednictvím tlaku se snaží vysvětlovat rozdíly mezi stavem vnitřního prostředí státu před přenesením (čas t_0) a po přenesení (čas t_1), tedy vnitřní změnu. Přitom předpokládá, že mezi původním stavem vnitřního prostředí a požadavky EU existuje určitý nesoulad (viz dále). Domácí změny sleduje především v oblasti politik a politického systému, považuje je za vynucenou, nedobrovolnou reakci na adaptační tlaky. Průběh europeizace z pohledu první generace charakterizuje obrázek na straně 36.

Druhá generace alespoň z teoretického hlediska zachycuje europeizační procesy v obou vertikálních směrech i ve směru horizontálním. Odmítá jednoduchý popis závisle a nezávisle proměnné (vnitřních změn a europeizace), k němuž někdy vede výzkum v první generaci. Vztah uvedených proměnných postihuje jako relaci interaktivní, oboustrannou. Kromě nedobrovolné adaptace připouští i adaptaci dobrovolnou na základě přesvědčování a sociálního učení. Oproti první generaci klade větší důraz na změny probíhající v rovině politického procesu (Howell, 2002; Dyson – Goetz /eds./, 2003; Moravcová, 2006 a).

Přenesení pravomocí států na evropské instituce na základě rozhodnutí, zachyceného v primární legislativě EU, má v pojetí druhé generace ryze formální charakter. Vytváří si ce prostor pro společné aktivity, zda a kdy dojde k jejich realizaci, popřípadě jaká bude jejich podoba, však příliš neovlivňuje. I když zde jsou vymezeny cíle a metody, jak jich dosáhnout, časový horizont i skutečný obsah jsou dány sledem dílčích, často velmi složitých událostí. Na nich participují jak komunitární orgány, tak i vlády jednotlivých členských států a další vnitrostátní subjekty, popřípadě jejich seskupení a koalice. Podoba euromodelů i dalších projektů, které ke vzniku euromodelů přímo nevedou, tedy nezávisí jen na tom, jak evropské instituce *umějí* využít získané kompetence, ale i na tom, jaké využití jim je v různých fázích integračního procesu států a nestátními subjekty *umožňováno*, nebo k jakému jsou *nuceny*. Na základě podnětů z vnitřního prostředí států neustále dochází k rozvoji EU. Rovněž aktivita EU permanentně ovlivňuje domácí sféru²⁴ (viz obrázek).

Europeizace ve druhé generaci výzkumu

→ ← europeizace horizontální (vliv ostatních států, sociální učení)

Shora dolů státy *přejímají*²⁵ evropská rozhodnutí a evropské modely ošetření určitých otázek. Zdola nahoru se vlády i další vnitrostátní subjekty snaží problémy na úroveň EU *přesouvat*.²⁶ Přesun vládám může pomoci ospravedlnit například reformní opatření, která by jinak byla v národním prostředí těžko realizovatelná. Nestátní subjekty zase rozbíhají aktivity, pro něž jsou jejich vlády nepřístupné nebo kde domácím vládám nevyhovuje požadovaná podoba.

Vedle problémů se domácí subjekty často snaží na komunitární úroveň přesouvat (europeizovat) též své vnitrostátní modely úpravy řešených záležitostí a prosazují je jako evropské. Úspěšný přesun znamená ocenění dosavadní vnitrostátní praxe. Zároveň snižuje náklady případné akomodace. Státy se rovněž v rámci integračního procesu ovlivňují mezi sebou navzájem, domácí změny jsou tedy současně vyvolávány a ovlivňovány i jejich interakcí, respektive zejména již zmíněnými procesy přesvědčování a sociálního učení, které takové interakce podmiňují.

Při zapojení perspektivy zdola nahoru přestává být mezi pojmy europeizace a integrace zřetelný rozdíl, respektive lze zaznamenat procesy pouze europeizační,²⁷ pouze integrační,²⁸ ale i europeizační a integrační zároveň.²⁹ Odlišnost mezi teorií integrace a teorií europeizace je však patrná i nadále. Autorská dvojice Jos de Beus a Jeannette Maková jej vystihuje jedinou větou: „*Zatímco dřívější specialisté [rozuměj teoretici integrace – poznámka autorky] zkoumali národní zdroje evropské integrace,... nová literatura [rozuměj teoretici europeizace – poznámka autorky] se zabývá evropskými zdroji národní integrace*“ (de Beus – Mak, 2005, s. 442).

Problém druhé generace spočívá spíše v její využitelnosti při empirických výzkumech. Aby empirický výzkum skutečně přinesl obraz europeizace v podobě načrtnuté druhou generací, musel by přesně podchytit interakce domácího a evropského prostředí, ukázat motivy a vlivy jednotlivých aktérů a zhodnotit, komu se podařilo realizovat představy, kdo na evropskou úroveň přenesl svou vnitrostátní praxi a kdo naopak cíle v daném případě nenaplnil. Sledování takových jevů je ovšem natolik náročné, že se od něj empiricky zpravidla upouští. Případové studie europeizace tak zůstávají v generaci první. Překlenutí mezery mezi teorií a empirickým výzkumem vyžaduje nejen zdokonalování metod empirického výzkumu, ale též kritické zhodnocení teorie v její novější podobě.

MECHANISMY EUROPEIZACE

Na rozdíl od nesrovnalostí kolem definice jsou v rámci teoretického studia europeizace poměrně dobře zachyceny *mechanismy europeizace*, tedy způsoby, jejichž prostřednictvím dochází na základě vývoje v EU ke změnám v domácím prostředí, a to zejména v těch případech, kdy k europeizaci dochází na základě vzniku euromodelů. První generace výzkumu kolem poloviny devadesátých let minulého století za základ europeizačních procesů v těchto oblastech označila *mírný nesoulad* (inkonzistenci)³⁰ mezi euromodelem a podobou dosavadní národní praxe.

Základ těchto přístupů v roce 1995 položila Adrienne Héritierová. Ta vyšla ze základních postulátů historického institucionalismu, zejména z předpokladu, že státní instituce usilují o zachování *statu quo*, a proto se při vytváření politik na evropské úrovni snaží na tuto úroveň přesunout svou domácí praxi. Tím – jak již bylo zmíněno – minimalizují náklady na adaptaci a upravují evropské „hřiště“ pro potřeby svých domácích subjektů (například firem). Pokud se jim přesun domácí praxe nezdaří, jsou náklady na adaptaci vysoké a státy budou s přizpůsobením domácích podmínek euromodelu otálet. Jestliže zcela uspějí, nemusejí dosavadní praxi měnit, pokud uspějí alespoň částečně, mohou se držet stávajícího směru s malými obměnami. Jejich reakce na příslušné rozhodnutí bude rychlá a pozitivní. Možné alternativy shrnuje následující tabulka (Héritier, 1995).

O dva roky později závěry Héritierové³¹ rozpracoval Francesco Duina (Duina, 1997). Podle něj je přijetí evropského rozhodnutí určitým státem ovlivňováno zejména tím, nakolik odpovídá organizaci zájmových skupin a národním politickým zvyklostem. Pokud

Vztah mezi nesouladem, europeizací a vnitřní změnou podle A. Héritierové

Počáteční stav	Europeizace shora dolů	Vnitřní změna	Konečný stav
V souladu s euromodelem	Ne (<i>není nutná</i>)	Ne (<i>není nutná</i>)	V souladu s euromodelem
V mírném nesouladu s euromodelem	Ano	Ano	V souladu s euromodelem
Ve výrazném nesouladu s modelem EU	Ano	Ne	Ve výrazném nesouladu s modelem EU

Pramen: Héritier, Adrienne: „Leaders“ and „Laggards“ in European Clean Air Policy. In: van Waarden, Frans – Unger, Brigitte (eds.): *Convergence or Diversity? Internationalization and Economic Policy Response*. Avebury: Aldershot, 1995, s. 278–305.

s nimi koresponduje, dojde k přijetí rychle a bez větších obtíží, jestliže vyžaduje zásadní změny politiky a reorganizaci zájmových skupin, stane se proces přijímání zdoluhavým a obtížným. Jako stěžejní instituce, na jejíž platformě se míra shody projevívá, funguje národní parlament – hlavní strážce *statu quo*.

Platnost své hypotézy Duina prokázal na šesti konkrétních příkladech.³² Další výzkumy s jinými případovými studii³³ však k podobnému závěru nedospěly. Duinův přístup byl proto kritizován jako příliš deterministický, vysvětlující široké spektrum změn na základě jediné proměnné. Zároveň jednotlivé kategorie nesouladu vymezoval dost vágně; vzhledem k neměřitelnosti bylo obtížné najít hranici mezi nesouladem mírným a značným.

K jednoznačnému přijetí nedošlo ani u předpokladu, že se národní instituce snaží zachovat *status quo*. Jak se ukázalo, v jednotlivých státech existují problematické oblasti, kde je dlouhodobě pocítována potřeba změn. Zásah EU zde vytváří prostor k potřebným reformám a pomáhá pro ně získat podporu na domácí scéně. Vlády prostor pro reformy vítají, pokud adaptační tlaky ze strany EU slouží k jejich zdůvodnění, k snazšímu prosazení a provedení. Je pro ně příznivé, jestliže se vina přisuzuje EU a nepadá na jejich bedra. Pro nestátní subjekty je zase přínosem, pokud díky reformám mohou získat konkurenční výhody v evropském i širším mezinárodním prostředí a bez přičinění EU se jim nedaří přimět vlády, aby reformy provedly uvnitř státu samy. Typické ukázky nabízí oblast veřejných financí v období budování měnové unie. Ve snaze plnit konvergenční kritéria se řada států snažila (a snaží) provádět například změny neudržitelných sociálních systémů, tak jako tak nutné, ale v souvislosti s Evropskou měnovou unií (EMU) snáze prosaditelné (*Andersen, 2004; Featherstone, 2003; Mastenbroek – Kaeding, 2006*).

HODNOTY NESOULADU

Vzhledem k výskytu případů, kdy se domácí prostředí mění i přes značný počáteční nesoulad, nebo naopak přes naprostý počáteční soulad, došlo ve studiu europeizace k dalším modifikacím. Tyto modifikace spočívají jednak v přesnější kategorizaci nesouladu a jednak v jeho doplnění dalšími vysvětlujícími faktory.

Pokud se týká *kategorizace nesouladu*, nejčastěji dochází k rozlišování mezi *nesouladem politik a nesouladem institucionálním*. Nesoulad politik znamená, že domácí úprava příslušné politiky neodpovídá evropské úpravě v důsledku *kvantitativních*³⁴ nebo *kvalitativních*³⁵ odlišností. Nesoulad institucí nastává tehdy, jestliže s euromodelem nekorespondují domácí procedury, charakter interakcí mezi veřejnou a soukromou sférou a jejich jednotlivými součástmi nebo organizační struktura státních orgánů. Někdy se tato oblast

vhodně rozšiřuje na nesoulad ve sféře veřejné politiky a politického systému jako celku, což reflektuje výše vymezené dimenze domácích změn a vnáší do výzkumu určitý systém (Börzel, 2003 a; Schmidt, 2001; Falkner, 2003).

Gerda Falknerová (Falkner, 2003; Treib – Falkner, 2004) v uvedených kategoriích rozlišuje mezi třemi stupni nesouladu – vysokým, středním a nízkým. Vysoký nesoulad v oblasti politik vyžaduje přijetí úplně nových právních úprav, dalekosáhlé a postupné úpravy stávající regulace, popřípadě podstatné kvantitativní změny. Všechny typy úprav přitom mají velký praktický význam. Střední nesoulad se vyznačuje obdobnými charakteristikami, avšak s pouze omezeným praktickým významem. Nízký nesoulad nevyžaduje nové právní úpravy ani dalekosáhlé změny a praktický význam nutných změn je rovněž omezený. Možné alternativy shrnuje následující tabulka ve sloupcích 1–3.

Ve sférách politického procesu a politického systému se míra nesouladu odvíjí od významu institucí a procedur, jejichž změna je požadována. Vysoký nesoulad nastane tam, kde jde o změny klíčových institucí a procedur, střední v případě změn institucí a procedur sice nikoli klíčových, ale stále významných. Nízký nesoulad vzniká, pokud jsou dotčeny pouze méně významné procedury a instituce (sloupec 4 a 5).

Při určení celkového nesouladu se Gerda Falknerová snaží vzít v úvahu ještě náklady nutné na adaptaci (sloupec 6), i když zdůrazňuje, že jejich přesné vyčíslení je zpravidla velmi obtížné, neboť nevznikají jen na straně státu, ale zpravidla i u mnoha domácích nezávislých subjektů. Při agregaci nesouladu politik, nesouladu ve sférách politického proce-

Nesoulad – kategorizace podle Gerdy Falknerové

1	2	3	4	5	6	7
Nesoulad právní úpravy	Praktický význam nesouladu právní úpravy	Nesoulad politiky (výsledná kombinace 1 a 2)	Dotčené instituce a procedury	Nesoulad – veřejná politika a politický systém	Náklady	Celkový nesoulad (nejvyšší hodnota ve sloupcích 3, 5 a 6)
Vysoký	Značný	Vysoký	Klíčové	Vysoký	Vysoké	Vysoký
Vysoký	Omezený	Střední	Významné, ale nikoli klíčové	Střední	Střední	Střední
Střední	Značný	Střední	Méně významné	Nízký	Nízké	Střední
Střední	Omezený	Nízký	Žádné	Žádný	Žádné	Nízký
Nízký	Značný	Nízký	Klíčové	Vysoký	Vysoké	Vysoký
Nízký	Omezený	Nízký	Významné, ale nikoli klíčové	Střední	Střední	Střední
Žádný (soulad)	–	Žádný (soulad)	Méně významné	Nízký	Nízké	Nízký
...

Pramen: Falkner, Gerda: Comparing Europeanisation Effects: From Metaphor to Operationalisation. European Integration online Papers (EIoP), Vol. 7 (2003), No. 13. Vienna: ESCA, 2003, s. 3–4 a table 1 a 2, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2003-013a.htm>

su a politického systému a nákladů nutných pro adaptaci za výslednou hodnotu nesouladu (celkový nesoulad) považuje nejvyšší hodnotu nalezenou u jednotlivých proměnných, tedy u výsledného nesouladu politik, výsledného nesouladu ve sféře veřejné politiky a nákladů (sloupce 3, 5 a 6, celkový nesoulad ve sloupci 7).

Přestože se Gerda Falknerová nepokouší o kvantifikaci jednotlivých typů nesouladů, přesnější vymezení jednotlivých kardinálních hodnot je bezesporu přínosem. V kontextu ostatních studií se však jako problematická jeví kategorie středního nesouladu. Hypotézy o nesouladu a o domácí změně jsou – jak již bylo zmíněno – zpravidla formulovány pouze pro dvě hodnoty (značný/mírný, popřípadě v terminologii Falknerové vysoký/nízký). Otázkou zůstává, jak její výsledky se závěry jiných studií propojit, respektive zda pro účely takových studií kategorii středního nesouladu dekomponovat, rozdělit mezi obě hodnoty, popřípadě přiřadit k některé z nich, nebo se naopak pokusit o transformaci dvouhodnotové škály na tři části.

MÍRNÝ NESOULAD A VYSVĚTLUJÍCÍ PROMĚNNÉ

Se dvěma uvedenými hodnotami nesouladu pracuje často využívané dvoustupňové analytické schéma, navržené pro sledování europeizace Christophem Knillem a Dirkem Lehmkuhlem (*Knill – Lehmkuhl, 2002*). V něm se v první fázi na základě míry *nesouladu evropského modelu s domácí praxí určuje pravděpodobnost*, zda k europeizačnímu procesu dojde. Pokud domácí politika zcela odpovídá národní praxi, je europeizována *a priori* a europeizační proces se nerozběhne. Jestliže mezi domácí politikou a evropským modelem existuje jen mírný nesoulad, proces europeizace musí proběhnout, ale v menším rozsahu. Pravděpodobnost, že k němu dojde, je v tomto případě vysoká. Pokud je nesoulad mezi domácí politikou a evropskou regulací značný, vyžaduje situace proces europeizace širšího rozsahu. V těchto případech je málo pravděpodobné, že se opravdu uskuteční.

O faktické realizaci procesu europeizace rozhodují další faktory, tzv. *zprostředkující proměnné*. Tyto proměnné se liší v závislosti na konkrétním typu modelu europeizace. Ch. Knill a D. Lehmkuhl takové typy rozlišují tři – institucionální přizpůsobení, změnu konkurenčních podmínek a změnu přesvědčení a očekávání domácích subjektů.

K europeizaci v podobě *institucionálního přizpůsobení* dochází především v oblastech tzv. pozitivní integrace, tedy tam, kde komunitární orgány vytvářejí nové přístupy a nové regulace³⁶ a nahrazují jimi stávající domácí (tedy skutečně budují euromodely). Pravděpodobnost europeizace zde určují *rozdíly mezi evropskými požadavky a domácím institucionálním rámcem*. Zprostředkujícími proměnnými jsou *zájmy aktérů působících v jednotlivých domácích institucích a rozdělení vlivu a síly v rámci těchto domácích institucí*. Vznik euromodelu zde totiž vede ke změně konkurenčních pozic v rámci institucí.

Europeizaci v podobě *změny konkurenčních podmínek* lze zaznamenat především v případech *negativní integrace* – tam, kde EU odstraňuje bariéry bránící prorůstání tržního prostředí členských států a tím mění podmínky pro aktivity domácích subjektů, ale nevytváří přímo euromodely. Některé subjekty díky tomu posilují a získávají přístup k novým zdrojům a nové příležitosti. Jiné naopak slábnou a jejich vliv ustupuje. V domácím prostředí vznikají nové rovnováhy mezi jednotlivými subjekty. Zprostředkující proměnnou v tomto případě představuje *změna rovnováhy mezi jednotlivými aktéry a jejich seskupeními*. Pokud jsou původní pozice jednotlivých aktérů vyvážené a evropská regulace vychýlí rovnováhu ve prospěch strany podporující změnu, je europeizace velmi pravděpodobná. Jestliže původně uvnitř státu dominuje určitá skupina aktérů, lze očekávat, že vliv evropské regulace nebude dost silný, aby rovnováhu skutečně vychýlil. Rozběhnutí procesu europeizace pak závisí na vůli (podpoře) dominující skupiny. K europeizaci v obou případech dochází, pokud jsou posílení příznivci evropské regulace. Pokud zesílí její odpůrci, europeizace se neuskuteční.

Europeizace *změnou domácího přesvědčení a očekávání* nastává tam, kde euromodel (nebo jiné opatření na úrovni EU) neovlivňuje strukturu ani instituce, ale *vnímání domá-*

cích aktérů. K tomu dochází tehdy, jestliže se v důsledku vzniku euromodelu mění náhled na nutné domácí reformní procesy. Domácí reformy se začínají jevit jako žádoucí v souvislosti se členstvím v EU, a tudíž se podaří dosáhnout dosud neexistujícího konsenzu o potřebě takových změn, popřípadě euromodel ovlivní výslednou podobu takových změn, i když reformní proces byl již odstartován a proběhl by i bez zásahu komunitárních orgánů. Zdárný průběh procesu europeizace v tomto případě ovlivňuje i *rozložení sil mezi jednotlivými aktéry domácí politiky, počet institucí, které mohou adaptaci zablokovat, a původní postoje těchto institucí k euromodelu* (Knill – Lehmkuhl, 2002).

Soubor proměnných identifikovaných Christophem Knillem a Dirkem Lehmkuhlem bývá často modifikován a doplňován o další proměnné, například o politický kontext, v němž se má domácí politika přizpůsobit euromodelu,³⁷ o politickou a institucionální kulturu, o hodnotový systém, o styly přístupu k řešení problémů, o reformní kapacitu na národní úrovni či o tlak Evropské komise pomocí donucovacích procedur. Příklady modifikací zachycuje tabulka (Börzel – Risse, 2003; Börzel, 2003 a; Héritier, 2001).

Modifikace dvoustupňového modelu – příklady zprostředkujících proměnných

Autor (zdroj)	Zprostředkující proměnné
Maria Green Cowlesová – James Caporaso – Thomas Risse (eds., 2001)	<ul style="list-style-type: none"> – větší počet institucí s možností vetovat rozhodnutí – zprostředkující formální instituce – rozdíl v síle aktérů – učení
Adrienne Héritierová (2001)	<ul style="list-style-type: none"> – charakter euromodelu: striktní / umožňující odchylky, negativní / pozitivní integrace, stupeň flexibility – konstelace domácího prostředí: probíhající reformní procesy, stadium, v němž se nacházejí, převažující hodnoty a očekávání, reformní kapacita
Tanja Börzelová – Thomas Risse (2003)	<ul style="list-style-type: none"> – větší počet institucí s možností vetovat rozhodnutí – existence formálních institucí, které poskytují domácím aktérům pomoc při využívání nových příležitostí, vyplývajících z vývoje na úrovni EU – existence subjektů schopných mobilizovat ostatní a přesvědčit je o nutnosti změn – politická kultura a existence neformálních institucí, které ovlivňují způsob dosahování konsenzu a distribuci nákladů mezi domácími subjekty

EUROPEIZACE BEZ NESOULADU?

Vedle prací, překonávajících problém nesouladu zavedením zprostředkujících faktorů, se objevují i přístupy, které s kategorií nesouladu vůbec nepracují a rovnou objasňují proces europeizace jinými veličinami. Tak postupují například Ellen Mastebroeková a Michael Kaeding, když v duchu nového institucionalismu za klíčovou proměnnou ovlivňující průběh a podobu europeizace považují *preferenci domácích subjektů*. Při přejímání euromodelu (respektive přizpůsobování domácího prostředí požadavkům komunitárních orgánů) jsou podle nich hlavními tvůrci příslušných rozhodnutí na domácí úrovni jednotlivci, kteří se buď snaží *maximalizovat svůj užitek* (racionalistická logika výhodnosti), nebo hledají variantu chování, která se v daném společenském kontextu zdá jako *nejvhodnější* (logika vhodnosti vysvětlovaná zejména sociologickým institucionalismem). Rozhodová-

ní probíhá v rámci určité *struktury* (instituce). Formální³⁸ nebo neformální³⁹ struktura mu dává rámec – stanovuje limity, v jejichž rámci se má pohybovat výstup.

Po vytvoření euromodelu aktéři rozhodovacího procesu vyjasňují možné alternativy postupu. Pokud hledají nejvýhodnější, dosáhnou jí tehdy, jestliže mají o rozhodovací situaci dokonalé informace. Při nedokonalých informacích je nejvýhodnější variantou ta, která se nejvíce blíží k ideálu. Kromě preferencí aktérů rozhodnutí ovlivňuje i způsob vyjednávání a kontext euromodelu.

Jestliže aktéři rozhodovacího procesu postupují na základě logiky vhodnosti a berou v úvahu ustálená pravidla, hodnoty a normy sociální skupiny, jejíž jsou součástí, volí takové alternativy, které s danými normami a identitou korespondují. Je tedy pravděpodobnější, že přijmou spíše změny odpovídající aktuálnímu hodnotovému systému než ty, které se s ním dostávají do rozporu. Logika vhodnosti nutně neznamená přijímání rozhodnutí odpovídajících dosavadní domácí praxi. Hodnotový systém se vyvíjí, a tím se může od dosavadní praxe značně lišit.

Varianta, vycházející ze sociologického institucionalismu, vysvětluje i případy změn, které EU nejsou požadovány, nebo situace, kdy je euromodel v domácím prostředí přijat, ačkoli zásadně nesouhlasí ani s domácí praxí, ani s domácím hodnotovým systémem. Podle ní se zde projevuje sociální učení v podobě přesvědčování, vlivu skupin nespokojených s existujícími normami a snažících se je změnit, popřípadě šíření názorů odborníků o kauzálních souvislostech jevů (viz následující tabulka).

Mechanismy europeizace z pohledu institucionalismu

	Racionální volba	Sociologický institucionalismus
Předpoklady	Individualismus jednotlivce	Kolektivní chování jednotlivce
Základní proměnné ovlivňující průběh procesu europeizace	Euromodel, jeho podoba a obsah Preference jednotlivců – rozhodovatelů	Euromodel, jeho podoba a obsah Hodnotový systém jednotlivců – rozhodovatelů
Mechanismy europeizace	Vyjednávání, hlasování, delegace pravomocí, pravidla hry v těchto procesech	Přesvědčování, sociální učení, vliv odborníků

Pramen: Mastenbroek, Ellen – Kaeding, Michael: Europeanization Beyond the Goodness of Fit: Domestic Politics in the Forefront. *Comparative European Politics*, Vol. 4 (2006), No. 4, s. 348.

Nesoulad jako rozdíl mezi evropskou a vnitřní politikou nebo evropskými požadavky a domácím institucionálním rámcem nepovažuje Mastenbroeková a Kaeding za nutný pro europeizaci. Proto navrhují, aby byl jako proměnná sledovaná v souvislosti s europeizačními procesy zcela opuštěn (*Mastenbroek – Kaeding, 2006, s. 332*). Ve skutečnosti však nesoulad nemusí mít pouze objektivní charakter, zjistitelný porovnáním domácího a evropského. Jak ukazují například Thomas Risse a Tanja Börzelová ve své studii, nahlízející na europeizaci rovněž z institucionalistické perspektivy, ale pracující s nesouladem (*Börzel – Risse, 2003*), nesoulad může spočívat i ve vnímání příslušné situace, respektive přesvědčení o shodě nebo neshodě vnitřního prostředí a euromodelu v očích domácích subjektů. Také Kenneth Dyson a Klaus H. Goetz (*Dyson – Goetz, 2005*) jsou přesvědčeni

o tom, že domácí subjekty mohou na základě svých preferencí uměle vytvořit zdání nesouladu. Lepší než úplné odmítnutí nesouladu je tedy patrně jeho další kategorizace.⁴⁰

PŘÍPADOVÉ STUDIE JAKO NÁSTROJ VÝZKUMU EUROPEIZACE

Převážná část výzkumu europeizace má v současnosti *empirický charakter*. Jak již bylo naznačeno výše, poznatky o mechanismech europeizace jsou zpravidla zobecňovány na základě případových studií, zaměřených na konkrétní euromodely, popřípadě další výstupy činnosti EU a na jejich dopady v jedné nebo několika zemích. Přitom je lze často poměrně snadno popřít odlišným výběrem zkoumaných euromodelů nebo sledovaných států. K překonání tohoto problému je třeba spektrum případů rozšiřovat tak, aby se sledované jevy staly skutečně exemplárními.

Jak upozorňují J. Anderson (*Anderson, 2003*), M. Haverland (*Haverland, 2005; Haverland, 2007*) nebo P. Fiala a jeho kolegové (*Fiala – Hloušek – Pitrová – Pšeja – Suchý, 2006*), řada případových studií se dále obtížně vyrovnává s prokazováním kauzality – příčinné souvislosti mezi aktivitami orgánů EU, jejich uváděním do praxe a konkrétními změnami v domácím prostředí států. Uvedený nedostatek by teoreticky bylo možné odstranit, pokud by se do studií začaly zařazovat kontrolní vzorky, tedy takové země, kde je působení Evropské unie nulové nebo minimální, popřípadě politiky a části politik, jež nejsou na úrovni EU formulovány společně či koordinovány. Pokud by se v těchto případech projevil změny obdobné změnám v situacích, kde EU přímo působí, nemohly by být přičítány procesu europeizace, ale jiným jevům v mezinárodním nebo domácím prostředí (například globalizaci).

Ani takový přístup není však bez limitů. Jeho zásadní slabina spočívá v tom, že skupina vhodných kontrolních vzorků je velmi malá, pokud vůbec existuje. Pokud se týká zemí, rozhodně ji nelze ztotožnit s evropskými nečlenskými státy, neboť – jak již bylo řečeno – europeizační procesy probíhají i v kandidátských zemích nebo ve státech neusilujících o členství, ale těsně napojených na EU například v rámci Evropského hospodářského prostoru (EHP). Nelze vyloučit, že výzkumy, v nichž byly kontrolní případy zahrnuty (*Verdier – Breen, 2001; Levi-Faur, 2004...*) a které na jejich základě hodnotily dopady europeizačních procesů jako omezenější než studie, které neobsahovaly tyto kontrolní případy, ke svým závěrům dospěly proto, že jako kontrolní vybraly Norsko⁴¹ a Švýcarsko.⁴² Závěry nemusely být výrazně ovlivněny jen specifiky těchto států, jak tomu bývá v případě příliš malého vzorku, ale i tím, že europeizaci uvedených států označily za jiný jev. Obdobná situace panuje i v případě euromodelů. Vzhledem k provázanosti jednotlivých politik nelze vyloučit, že i tam, kde euromodel neexistuje, nebo má pouze fádni charakter, mohou příslušnou oblast domácího prostředí ovlivňovat nepřímo jiné euromodely.

Druhou alternativou, která se nabízí, je teoretická konstrukce kontrolních případů, tedy hypotetické zobrazení vývoje ve sledované oblasti bez existence euromodelu při dodržení jinak stejných dalších podmínek. Jde však o alternativu velmi náročnou po technické stránce. Při tak komplexní problematice, jakou představuje evropská integrace, ji lze aplikovat jen v omezeném okruhu případů a se značnými obtížemi (*Haverland, 2005; Haverland, 2007*). Proto se i z tohoto důvodu zdá jako žádoucí rozšiřování a prohlubování záběru případových studií, prostorové komparace mezi jednotlivými skupinami států (členské státy – velké, malé, severní, jižní..., staré, nové..., kandidátské země, nečlenské země zapojené do EHP...) a komparace vývoje v jednotlivých státech v čase (zejména nové členské a kandidátské státy před zahájením představných rozhovorů, v jednotlivých fázích jejich průběhu a po vstupu do Evropské unie).

* * *

Je zřejmé, že výzkum europeizace má ve sledování evropských integračních procesů svůj význam a přináší na ně nový, dosud chybějící pohled. Má již také poměrně zřetelné jádro, spočívající ve sledování mechanismů europeizace s využitím nesouladu a dalších

vysvětlujících proměnných. Jeho kontury však zatím zůstávají v některých ohledech nejasné.

Aby se studium europeizace mohlo nadále rozvíjet jako přínosná oblast vědeckého poznání, je třeba jeho základní rysy dále propracovávat, a to především:

- 1) pokračující diskuzí o *definici europeizace*;
- 2) dalším *zpřesňováním vztahu pojmu europeizace k příbuzným pojmům*, souvisejícím s evropskou integrací;
- 3) *jednoznačným vymezením místa a významu jednotlivých směrů europeizace* (shora dolů, zdola nahoru, horizontálně) ve výzkumu a při interpretaci europeizačních procesů, popřípadě jejich rozdělením na perspektivy základní a pomocné;
- 4) *pokračující analýzou mechanismů europeizace*, zaměřenou zejména na případy, kdy k vnitřním změnám dochází nepřímo, a na situace, kdy europeizace předchází integraci (při rozšiřování Unie);
- 5) *jasným určením vztahu nesouladu k europeizačním procesům* (nutná versus postačující podmínka);
- 6) *přesnější kategorizaci nesouladu* v návaznosti na jednotlivé sféry europeizace (díleč politiky, veřejná sféra, politický systém jako celek) a na odlišnosti mezi požadavky EU a objektivním stavem vnitřního prostředí, respektive na způsob, jakým jsou tyto odlišnosti (subjektivně) vnímány;
- 7) *zhodnocením možností případné kvantifikace nesouladu* a na ni navazujícím využitím statistických metod ve výzkumu;
- 8) *sjednocením souboru zprostředkujících proměnných*.

Zároveň se zdá jako žádoucí zdokonalování metod empirického výzkumu a techniky zpracování případových studií, zejména sestavování vstupních souborů, rozšiřování záběru studií, popřípadě sledování europeizačních procesů, respektive jejich dynamiky v delším časovém horizontu, a komparace průběhu europeizace v různých časových obdobích. Slibně v tomto ohledu vypadají zatím dostatečně nevytěžené skupiny států nově přijatých při rozšiřování EU v letech 2004 a 2007 a zemí, které do Unie přistoupily v polovině devadesátých let minulého století. U nich je možné europeizaci sledovat ve vazbě na dobře zdokumentovaná předvstupní jednání. K těmto státům patří i Česká republika, a tudíž se otevírá široký prostor pro empirický a komparativně pojatý výzkum i v našich podmínkách.

Vzhledem k rizikům, spojeným s rozpínavostí konceptu europeizace v oblasti politických věd, je za nevhodné nutno považovat pokusy o rozšíření studia europeizace o jevy přesahující rámec integračních procesů, i když probíhají v evropském prostoru. Přes potřebu komplexní interpretace a snahu o interdisciplinární přístupy by tyto jevy měly být ponechány jiným politickovědním (popřípadě sociálněvědním) disciplínám – výzkumu mezinárodních organizací, regionalizace, mezinárodních režimů a podobně.

V českém prostředí by bylo prospěšné rovněž terminologické sjednocení. Vedle samotného pojmu europeizace (či evropeizace a dalších) by se mělo týkat i výrazů jako nesoulad, postup zdola nahoru a shora dolů nebo přesouvání a přejímání. I když má český jazyk v této oblasti dostatečné výrazivo, řada textů dost krkolomně pracuje s původními anglickými ekvivalenty, což konceptu navzdory jeho módnosti ubírá na přehlednosti i na atraktivitě pro čtenáře.

¹ Již v průběhu sedmdesátých let minulého století věnoval těmto otázkám pozornost například časopis International Organization (Lindberg – Scheingold /eds./, 1970; Gourevitch, 1978...).

² Dosavadní monografie vycházely převážně z empirického výzkumu. Jednotný teoretický rámec byl zpravidla prezentován v úvodních kapitolách.

³ Publikace byla recenzována v Mezinárodních vztazích, ročník 41 (2006), číslo 3, s. 113–115.

⁴ V době dokončování tohoto textu byl ve stadiu přípravy ještě sborník sui genesis – monotematické číslo časopisu Sociální studia.

⁵ Výjimku tvoří snad jen příspěvek německého autora Petera Nietschkeho s přesahem do oblasti politické kultury (sféra politického systému).

- ⁶ Sborník obsahuje 33 příspěvků. Z toho se – jak bylo řečeno – europeizací skutečně zabývá osmnáct, ostatní sledují jiná témata, související s evropským integračním procesem. Z uvedených 18 příspěvků mají čtyři teoretický charakter. Sféry politik se týká jeden, sféry veřejné politiky sedm (z toho čtyři problematiky politických stran). Dvě práce se zabývají europeizací politického systému. Čtyři statí nelze do zmíněných kategorií zařadit, neboť nesledují ani teoretické aspekty, ani vnitřní změny v daných oblastech, spíše se týkají některých praktických otázek europeizace zdola nahoru.
- ⁷ K příspěvkům, které se naopak tomuto trendu vymykají, patří zejména vystoupení Jany Reschové na III. kongresu politologů (Reschová, 2006) a texty u nás publikujícího slovinšského autora Damjana Lajha (Lajh, 2003; Lajh, 2005).
- ⁸ V jednotlivých textech sborníku jsou však ponechány tři tvary (europeizace, europeizace, europeanizace). Jeden z příspěvků má v názvu (patrně nedopatřením) hned dvě varianty: „Ústavní smlouva a proces europeizace v nových členských státech EU. Možnost použití konceptu europeizace pro analýzu procesu přijetí ústavní smlouvy a procesu rozšíření“ (Plechanovová, 2005).
- ⁹ K běžícím grantovým projektům se zaměřením na europeizaci patří například Europeizace politické reprezentace v České republice (GA 407/07/1395), Europeizace zahraniční politiky v oblasti lidských práv (GA 407/06/P020), Europeizace české komunální politiky, Analýza evropských legislativních trendů z politologického hlediska (GA 407/06/P077), Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích (MSM 0021622407) nebo Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika (MSM 0021620841).
- ¹⁰ Někdy se v této souvislosti hovoří též o maximalistickém pojetí pojmu europeizace.
- ¹¹ Též minimalistické pojetí.
- ¹² Autoři si tuto skutečnost později uvědomují a sami na ni – jako na určitý nedostatek – i poukazují (Caporaso, 2007).
- ¹³ Ke sjednocení těchto postupů je však třeba odmítnout často se objevující předpoklad, že procesy probíhající na platformě EU jsou procesy sui generis a jako takové vyžadují specifickou formu objasnění.
- ¹⁴ V originále concept stretching.
- ¹⁵ Přesnější typologie euromodelů nebyla dosud provedena. V literatuře se nejčastěji sledují euromodely zakotvené ve formě směrnic.
- ¹⁶ Jde o konkrétní výsledky rozhodovacího procesu, obsažené v sekundární legislativě Společenství.
- ¹⁷ Viz například požadavek plnění konvergenčních kritérií nebo kodaňských kritérií.
- ¹⁸ Rozsah změn je na tomto místě uveden v maximální podobě. Ve skutečnosti bývá však chápán odlišně, respektive existují mnohem užší způsoby, spočívající například ve spojování europeizace s implementací evropské legislativy na národní úrovni (Howell, 2002, s. 5).
- ¹⁹ V okruhu statí zkoumaných Kevinem Featherstonem tvoří práce zaměřené na politiky (s výjimkou zahraniční, na niž připadá plných 16 %) 33 %, institucionálním změnám je věnováno 20 % (Featherstone, 2003, s. 6).
- ²⁰ V anglických pramenech (a bohužel i v řadě českých, které se nesnaží o rozvoj domácí terminologie) bývá tento směr označován jako bottom-up.
- ²¹ Anglicky top-down.
- ²² „... formalizujících vztahy mezi aktéry a politickými sítěmi specializujícími se na vytváření autoritativních evropských pravidel chování“ (definice 2).
- ²³ Jde o typická schémata, kdy na základě integračních procesů dochází k europeizaci. V praxi se však objevují i další případy. Například při přípravě kandidátských zemí na přijetí do EU může europeizace (přizpůsobení kandidátské země podmínkám EU) v určité oblasti předcházet integraci (přenesení kompetencí na komunitární orgány, skutečné zapojení do této oblasti), respektive nejprve dochází k integraci bez účasti sledovaného státu a poté k integraci při jeho zapojení.
- ²⁴ Rozšíření výzkumu europeizace o perspektivu zdola nahoru odráží především skutečnost, že badatelé studující europeizaci ve druhé generaci často vycházejí z nového institucionalismu. Jeho vliv vede ke ztotožňování europeizace s utvářením institucí, které se stávají centry vládnutí na evropské úrovni, nebo k vyzdvihování role evropských institucí, zejména Evropské komise a Evropského parlamentu, v rozšiřování a prohlubování procesů spolupráce států, probíhající na platformě Evropské unie.
- ²⁵ Anglicky download.
- ²⁶ Anglicky upload.
- ²⁷ Jde především o procesy probíhající ve sféře duchovní – formulace společných hodnot a principů, vytváření kolektivních identit a podobně. Tyto procesy nejsou vyvolávány konkrétními integračními kroky, i když v jistém smyslu by je bylo možné považovat za implicitní změny indukované integračními procesy.
- ²⁸ Do této kategorie spadají případy slabé negativní integrace, kdy dochází k odstraňování překážek rozvoje vztahů mezi státy, avšak pouze v tak malém rozsahu (například oblast železniční dopravy), že se nový euromodel téměř neprojevuje na domácí úrovni (Vink, 2002).
- ²⁹ Jde zejména o případy formulace politik na komunitární úrovni.
- ³⁰ Anglicky misfit, mismatch nebo incongruity.
- ³¹ Sama Adrienne Héritierová se europeizačními procesy zabývala i nadále a na přelomu tisíciletí přišla s podstatně propracovanější a plastičtější interpretací tohoto procesu.
- ³² Konkrétně šlo o dvě směrnice, týkající se rovné mzdy a znečištění vzduchu, u každé byly sledovány tři státy.

- ³³ Například Markus Haverland (Haverland, 2000) ukazoval, že v Nizozemsku došlo k zásadní změně přes značný počáteční nesoulad při liberalizaci trhu s plynem. V Dánsku byla zase zaznamenána značná změna soutěžní politiky přes počáteční soulad. Obdobným případem je i silniční doprava ve Francii.
- ³⁴ Například délka lhůt.
- ³⁵ Neexistence nebo odlišnost obsahu domácích pravidel chování od pravidel daných Evropskou unií.
- ³⁶ Jde o ochranu životního prostředí, o ochranu spotřebitelů, o ochranu zdraví, o bezpečnost práce a podobně.
- ³⁷ Například míra podpory ze strany domácích subjektů.
- ³⁸ Vlády, ministerstva, parlamenty, organizační jednotky uvnitř státních institucí, lokální samosprávy, politické strany.
- ³⁹ Zájmové skupiny, podnikatelské subjekty a podobně.
- ⁴⁰ Subjektivní versus objektivní nesoulad, skutečný versus uměle vytvořený nesoulad a podobně.
- ⁴¹ Norsko je součástí Evropského hospodářského prostoru (k jeho těsným vazbám k Evropské unii viz například Andersen, 2000).
- ⁴² Švýcarsko není zapojeno do Evropského hospodářského prostoru, ale vliv Evropské unie je i v jeho případě silný (viz například Ehs, 2007; Church, 2000).

Literatura

- Andersen, Svein S. (2000): Norway: Insider AND Outsider. Arena Working Papers, WP 00/4. Oslo: University of Oslo, 2000, http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2000/papers/wp00_4.htm
- Andersen, Svein S. (2004): The Mosaik of Europeanization. An Organizational Perspective on National Re-contextualization. Arena Working Papers, WP 04/11. Oslo: University of Oslo, 2004, http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2004/papers/04_11.xml
- Andersen, Svein S. – Kjell, Eliassen A. (eds., 1993): Making Policy in Europe. The Europeanization of National Policy-making. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage, 1993.
- Anderson, J. (2003): Globalization and Europeanization: A conceptual and theoretical overview. In: Dyson, Kenneth – Goetz, Klaus H. (eds.): Germany, Europe and the Policy of Constraint. Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 37–53.
- Bache, Ian (2000): Europeanization and Partnership: Exploring and Explaining variations in Policy Transfer. Queen's University On-Line Journal, Vol. 1 (2000), No. 8. Belfast: Queen's University, Institute of European Studies, 2000, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Fileupload,38439,en.pdf>
- Bache, Ian (2003): Europeanization: A governance approach. Pittsburg: University of Pittsburg, 2003, http://aei.pitt.edu/554/02/Bache_EUSA.doc
- Bache, Ian – Jordan, Andrew (2006): The Europeanization of British politics. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2006.
- Borneman, John – Fowler, Nick (1997): Europeanization. Annual Review of Anthropology, Vol. 26 (1997), s. 487–514.
- Börzel, Tanja (2003 a): How the European Union Interacts with its Member States. Reihe Politikwissenschaft, No. 93. Wien: Institut für Höhere Studien, 2003, http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_93.pdf
- Börzel, Tanja A. (2003 b): Shaping and Taking EU Policies: Member State Responses to Europeanization. Queen's University On-Line Journal, Vol. 4 (2003), No. 2. Belfast: Queen's University, Institute of European Studies, 2003, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Fileupload,38412,en.pdf>
- Börzel, Tanja – Risse, Thomas (2003): Conceptualizing the domestic impact of Europe. In: Featherstone Kevin – Radaelli, Claudio M. (eds.): The politics of Europeanization. Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 57–81.
- Börzel, Tanja – Risse, Thomas (2000): When Europe hits Home: Europeanization and Domestic Change. European Integration online Papers (EioP), Vol. 4 (2000), No. 15. Vienna: ECSA, 2000, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm>
- Braun, Michael – Dürr, Jakob – Marek, Dan – Šaradin, Pavel (2006): The Europeanization of the Czech Politics: The Political Parties and The EU Referendum. Journal of Common Market Studies, Vol. 44 (2006), No. 2, s. 249–280.
- Broadhurst, A. (1992): The Europeanization of the Alliance. International Journal, Vol. 47 (1992), No. 4, s. 857–858.
- Bukowski, Jeanie – Piattoni, Simona – Smyrl, Marc (eds., 2003): Between Europeanization and local societies: the space for territorial governance. Lanham: Rowman & Littlefield, 2003.
- Bulmer, Simon J. – Burch, Martin (2000): Coming to Terms with Europe: Europeanisation, Whitehall and the Challenge of Devolution. Queen's University On-Line Journal, Vol. 1 (2000), No. 9. Belfast: Queen's University, Institute of European Studies, 2000, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Fileupload,38438,en.pdf>
- Bulmer, Simon J. – Radaelli, Claudio M. (2004): The Europeanisation of National Policy? Queen's University On-Line Journal, Vol. 5 (2004), No. 1. Belfast: Queen's University, Institute of European Studies, 2004, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Fileupload,38405,en.pdf>

- Cabada, Ladislav – Krašovec, Alenka (eds., 2004): *Europeanization of National Political Parties*. Dobrá Voda: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004.
- Caporaso, James (2007): *The Tree Worlds of Regional Integration Theory*. In: Graziano, Paolo – Vink, Maarten P. (eds.): *Europeanization: new research agendas*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007, s. 23–34.
- Cernat, Lucian (2006): *Europeanization, varieties of capitalism and economic performance in Central and Domestic Change*. Ithaca – New York: Cornell University Press, 2006.
- Císař, Ondřej (2007): *Between the National and Supranational? Transnational Political Activism, Conflict and Cooperation in the Integrated Europe*. *Contemporary European Studies*, Vol. 1 (2007), No. 1.
- Císař, Ondřej (2005): *Europeizace a obhajoba zájmů. Základy analytického rámce*. In: Dančák, Břetislav – Fiala, Petr – Hloušek, Vít (eds.): *Evropeizace. Nové téma politologického výzkumu*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 54–71.
- Cowles, Maria Green – Caporaso, James – Risse, Thomas (eds., 2001): *Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change*. Ithaca – New York: Cornell University Press, 2001.
- Český národní korpus – SYN2000. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2000, <http://ucnk.ff.cuni.cz>
- Dančák, Břetislav – Fiala, Petr – Hloušek, Vít (eds., 2005): *Evropeizace. Nové téma politologického výzkumu*. Brno: Masarykova univerzita, 2005.
- Dančák, Břetislav – Hloušek, Vít (2007): *Central and Eastern Europe in the process of globalization and Europeanization: Comparing the Czech Republic and Poland*. In: Fábrián, Katalin (ed.): *Globalization: Perspectives from Central and Eastern Europe*. Oxford – Amsterdam – San Diego: Elsevier JAI Press, 2007, s. 227–250.
- De Beus, Jos – Mak, Jeannette (2005): *European Integration without Europeanization: Assets and Limits of Economism as a Pragmatic Frame of European Politics*. *Acta Politica*, Vol. 40 (2005), No. 4, s. 440–458.
- Doogan, K. (1992): *The Social Charter and the Europeanization of Employment and Social Policy*. *Policy Politics*, Vol. 20 (1992), No. 3, s. 283–289.
- Drulák, Petr (2007 a): *Ústav mezinárodních vztahů: partner, zprostředkovatel a rádce. Mezinárodní politika, ročník XXXI (2007), číslo 1, s. 3–4.*
- Drulák, Petr (2007 b): *Zamyšlení nad českým oborem mezinárodních vztahů. Pokus o bourdieuvský pohled. Mezinárodní vztahy, ročník 42 (2007), číslo 3, s. 69–79.*
- Duina, Francesco (1997): *Harmonizing Europe: Nation-states within the Common Market*. New York: New York University Press, 1997.
- Dürr, Jakob – Marek, Dan – Šaradín, Pavel (2004 a): *Europeizace české politické scény – politické strany a referendum o přistoupení k Evropské unii. Mezinárodní vztahy, ročník 39 (2004), číslo 1, s. 27–49.*
- Dürr, Jakob – Marek, Dan – Šaradín, Pavel (2004 b): *Is Theory of Europeanization Relevant for Central European Countries?* In: Cabada, Ladislav – Krašovec, Alenka (eds.): *Europeanization of National Political Parties*. Dobrá Voda: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, s. 43–48.
- Dyson, Kenneth – Goetz, Klaus H. (2005): *Europeanization in West and East: A Challenge to Institutional Theory*. Oslo: University of Oslo, 2005, <http://www.arena.uio.no/events/papers/goetz.pdf>
- Dyson, Kenneth – Goetz, Klaus H. (eds., 2003): *Germany, Europe and the Policy of Constraint*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Ehs, Tamara (2007): *The Europeanization of Switzerland*. Paper to be presented at the EUSA 10th biennial Conference, Montreal, 2007, <http://www.unc.edu/euce/eusa2007/papers/ehs-t-07d.pdf>
- Falkner, Gerda (2003): *Comparing Europeanisation Effects: From Methaphor to Operationalisation*. *European Integration online Papers (EIoP)*, Vol. 7 (2003), No. 13. Vienna: ECSA, 2003, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2003-013a.htm>
- Featherstone, Kevin (2003): *Introduction: In the Name of Europe*. In: Featherstone, Kevin – Radaelli, Claudio M. (eds.): *The politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 3–27.
- Featherstone, Kevin – Radaelli, Claudio M. (eds., 2003): *The politics of Europeanization*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Fiala, Petr (2007): *Evropský mezičas: nové otázky evropské integrace*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2007.
- Fiala, Petr – Hloušek, Vít – Krpec, Oldřich (2007): *Evropeizace českých odborových svazů: proměny strategie reprezentace zájmů a okruhu partnerů v procesu evropské integrace. Politologický časopis, ročník XIV (2007), číslo 2, s. 95–109.*
- Fiala, Petr – Hloušek, Vít – Pitrová, Markéta – Pšeja, Pavel – Suchý, Petr (2006): *Evropeizace politických stran a zájmových skupin: základní problémy a směry analýzy. Politologický časopis, ročník XIII (2006), číslo 1, s. 3–26.*
- Fiala, Petr – Pitrová, Markéta (2003): *Evropská unie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.
- Goetz, Klaus H. (2001): *Europeanized Politics? European Integration and National Political Systems*. London: Frank Cass Publishers, 2001, s. 1–26.
- Gourevitch, Peter (1978): *The Second Image Reversed: The International Sources of Domestic Politics*. *International Organization*, Vol. 32 (1978), No. 4, s. 881–912.
- Grabbe, Heather (2006): *The EU's transformative power: Europeanization through conditionality in Central and Eastern Europe*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2006.
- Graziano, Paolo – Vink, Maarten P. (eds., 2007): *Europeanization, New research agendas*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007.

- Handl, Vladimír (2004): „Evropeizace“ KSČM. Mezi „ortodoxií“ a „eurokomunismem“? Policy Paper ÚMV. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2004, <http://www.iir.cz/upload/vhandl2004.pdf>
- Handl, Vladimír (2005 a): Německo a Polsko v procesu evropeizace. Mezinárodní politika, ročník XXIX (2005), číslo 11, s. 30–31.
- Handl, Vladimír (2005 b): Normalizace a evropeizace jako mantinely případné povolební změny v česko-německých vztazích. Mezinárodní politika, ročník XXIX (2005), číslo 10, s. 9–11.
- Handl, Vladimír – Nigrin, Tomáš (2006): Německá integrační politika mezi pragmatismem a evropeizací. Mezinárodní vztahy, ročník 41 (2006), číslo 4, s. 5–26.
- Handl, Vladimír – Pick, Otto (2005): Česká zahraniční politika 1993–2005. Od „návratu do Evropy“ k evropeizaci. Policy Paper ÚMV. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2005, <http://www.iir.cz/upload/PolicyPapers/HandlPickPolicyPaper.pdf>
- Harmsen, Robert – Wilson, Thomas M. (2000): Introduction: Approaches to Europeanization. In: Harmsen, Robert – Wilson, Tomas M. (eds.): Yearbook of European Studies. Vol. 14. Amsterdam: Rodopi, 2000, s. 13–26.
- Haverland, Markus (2005): Does the EU cause domestic developments? The problem of case selection in Europeanization Research. European Integration online Papers (EIoP), Vol. 9 (2005), No. 2. Vienna: ECSA, 2005, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2005-002a.htm>
- Haverland, Markus (2007): Methodology. In: Graziano, Paolo – Vink, Maarten P. (eds.): Europeanization: New research agendas. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007, s. 59–70.
- Haverland, Markus (2000): National Adaptation to European Integration. The Importance of Institutional Veto Points. Journal of Public Policy, Vol. 20 (2000), No. 1, s. 83–103.
- Héritier, Adrienne (2007): Explaining Institutional Change in Europe. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Héritier, Adrienne (1995): „Leaders“ and „Laggards“ in European Clean Air Policy. In: van Waarden, Frans – Unger, Brigitte (eds.): Convergence or Diversity? Internationalization and Economic Policy Response. Avebury: Aldershot, 1995, s. 278–305.
- Héritier, Adrienne (2001): Differential Europe: New Opportunities and Restrictions for Policymaking in the Member States. In: Héritier, Adrienne – Kerwer, Dieter – Knill, Christoph – Lehmkuhl, Dirk – Teutsch, Michael – Douillet, Anne-Cecile (2001): Differential Europe: The European Union Impact on National Policymaking. Lanham: Rowman and Littlefield, 2001, s. 1–21.
- Hix, Simon – Goetz, Klaus H. (2001): Introduction: European Integration and National Political Systems. In: Hix, Simon – Goetz, Klaus H. (eds.): Europeanised Politics? European Integration and National Political Systems. London: Frank Cass, 2001, s. 1–26.
- Hloušek, Vít (2004): Proces evropeizace a politické strany v kandidátských zemích. Sociální studia, ročník 9 (2004), číslo 1, s. 93–108.
- Howell, Kerry E. (2004): Europeanization, European integration and financial services: developing theoretical frameworks and synthesizing methodological approaches. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2001.
- Howell, Kerry E. (2004): Identifying Conceptualisations of Europeanization: Developing Methodological Approaches. Queen's University On-Line Journal, Vol. 5 (2004), No. 3. Belfast: Queen's University, Institute of European Studies, 2004, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Filetoupload,38403,en.pdf>
- Howell, Kerry E. (2002): Up-Loading, Downloading and European Integration: the Europeanization of UK Financial Services Regulation. Queen's University On-Line Journal, Vol. 3 (2002), No. 11. Belfast: Queen's University, Institute of European Studies, 2002, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Filetoupload,38414,en.pdf>
- Checkel, Jeffrey T. (2003): „Going Negative“ in Europe? Theorizing Social Interaction In European Institutions. Comparative Political Studies, Vol. 36 (2003), No. 1–2, s. 209–231.
- Checkel, Jeffrey T. (2001): The Europeanization of citizenship? In: Cowles, Maria Green – Caporaso, James – Risse, Thomas (eds.): Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change. Ithaca – New York: Cornell University Press, 2001, s. 180–197.
- Church, Clive (2000): Switzerland: an Overlooked Case of Europeanization? Queen's University On-Line Journal, Vol. 1 (2000), No. 3. Belfast: Queen's University, Institute of European Studies, 2000, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Filetoupload,38444,en.pdf>
- Jacobson, Harold K. (2001): Doing collaborative research in international legal topics: An autobiographical account. International Studies Review, Vol. 3 (2001), No. 1, s. 15–23.
- Knill, Christoph – Lehmkuhl, Dirk (1997): How Europe Matters. Different Mechanisms of Europeanization. European Integration online Papers (EioP), Vol. 3 (1997), No. 7. Vienna: ECSA, 1997, <http://eiop.or.at/eiop/texte/1999-007.htm>
- Knill, Christoph – Lehmkuhl, Dirk (2002): The national impact of European Union regulatory policy: three Europeanization mechanisms. European Journal of Political Research, Vol. 41 (2002), No. 2, s. 255–280.
- Knill, Christoph – Lenschow, Andrea (1998): Coping with Europe: the impact of British and German administrations on the implementation of EU environmental policy. Journal of European Public Policy, Vol. 5 (1998), No. 4, s. 595–615.
- Ladrech, Robert (2001): Europeanisation and Political Parties: Towards a Framework for Analysis. Queen's University On-Line Journal, Vol. 2 (2001), No. 2. Belfast: Queen's University, Institute of European Studies,

- 2001, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Fileupload,38436.en.pdf>
- Ladrech, Robert (1994): Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 32 (1994), No. 1, s. 69–88.
 - Lajh, Damjan (2005): Europeizace a regionalizace: vnitrostátní změny a vládní struktury ve Slovinsku. *Mezinárodní vztahy*, ročník 40 (2005), číslo 2, s. 57–75.
 - Lajh, Damjan (2003): Managing the EU Pre-accession Assistance Programs in Slovenia. *Středoevropské politické studie*, ročník V (2003), číslo 4, <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=178>
 - Lavenex, Sandra (2001): *The Europeanisation of Refugee Policies: Between Human Rights and Internal Security*. Aldershot: Ashgate, 2001.
 - Levi-Faur, David (2004): On the „Net Impact“ of Europeanization. *The EU's Telecoms and Electricity Regimes Between the Global and the National*. *Comparative Political Studies*, Vol. 37 (2004), No. 1, s. 3–29.
 - Lindberg, L. N. – Scheingold, S. A. (eds., 1970): *International Organization*, Vol. 24 (1970), No. 4, special issue.
 - Longman Family Dictionary (1991). Praha: Aventinum, 1991.
 - Mair, Peter (2004): The Europeanization Dimension. *Journal of European Public Policy*, Vol. 11 (2004), No. 2, s. 337–348.
 - Manners, Ian – Whitman, Richard G. (2000): *Foreign Policies of the European Member states*. Manchester: Manchester University Press, 2000.
 - Martinová, Olga a kolektiv (2004): *Nová slova v češtině, slovník neologizmů. Díl II*. Praha: Academia, 2004.
 - Mastenbroek, Ellen – Kaeding, Michael (2006): *Europeanization Beyond the Goodness of Fit: Domestic Politics in the Forefront*. *Comparative European Politics*, Vol. 4 (2006), No. 4, s. 331–354.
 - Menz, Georg (2005): *Varieties of capitalism and Europeanization: national response strategies to the single European market*. New York: Oxford University Press, 2005.
 - Milanese, Jimmy Oliver (2002): „Europeanization Effects“ in Central Eastern Europe: A Multi-Level Explanation Approach, *Between External and Domestic Pressure towards Policy Change*, Paper for Fifth Biennial Conference: *Bigger and Better? The European Union, Enlargement and Reform*. ECSA – Canada, Toronto 2002, <http://web.uvic.ca/ecsac/events/toronto/index.html>
 - Moravcsik, Andrew (1994): *Why the European Community Strengthens the State: International Cooperation and Domestic Policy*. Centre for European Studies, Working Paper Series, No. 52. Cambridge: Harvard University, 1994, <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/docs/pdfs/Moravcsik52.pdf>
 - Moravcová, Dagmar (2007): Česká republika a „opatření“ Evropské unie proti Rakousku v roce 2000. *Mezi obranou evropských hodnot a českých národních zájmů. Mezinárodní vztahy*, ročník 42 (2007), číslo 3, s. 54–68.
 - Moravcová, Dagmar (2006 a): *Evropeizace české zahraniční politiky a evropská bezpečnost v letech 2003–2006*. In: Němec, Jan – Šústková, Markéta (eds.): *III. kongres českých politologů*. Olomouc, 8.–10. 9. 2006. Praha – Olomouc: Česká společnost pro politické vědy, 2006, s. 474–485, <http://www.cspv.cz/dokumenty/kongres2006/HP%2019/Dagmar%20Moravcova.pdf>
 - Moravcová, Dagmar (2006 b): *Evropeizace zahraničních politik členských států Evropské unie v oblasti bezpečnosti: německý, rakouský nebo středoevropský model pro ČR?* In: Kotábová, Věra – Říchová, Blanka – Plechanovová, Běla (eds.): *Institucionalizace a decentralizace v Evropské unii*. Praha: IPS FSV UK, 2006, s. 47–66.
 - Moravcová, Dagmar (2006 c): *Výzkum procesu adaptace zahraniční politiky členských států EU: příklad Německa a Rakouska*. In: Plechanovová, Běla (ed.): *Evropská integrace na počátku 21. století. Reformní procesy a institucionální změna*. Praha: Karolinum, 2006, s. 129–149.
 - Olsen, Johan P. (2003): *Europeanization*. In: Cini, Michelle (ed.): *European Union Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2003, s. 333–348.
 - Palovský, Tomáš (2004): *Postoj polských politických stran k Evropské unii*. *Středoevropské politické studie*, ročník VI (2004), číslo 2–3, <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=197>
 - Plechanovová, Běla (2004): *Ústavní smlouva a proces evropeizace v nových členských státech EU. Možnost použití konceptu evropeizace pro analýzu procesu přijetí ústavní smlouvy a procesu rozšíření*. In: Dančák, Břetislav – Fiala, Petr – Hloušek, Vít (eds.): *Evropeizace. Nové téma politologického výzkumu*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 272–283.
 - Prudíková, Dana (2005): *Francouzské politické strany a evropská integrace*. *Středoevropské politické studie*, ročník VII (2005), číslo 2–3, <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=242>
 - Radaelli, Claudio (2004): *Europeanization: Solution or Problem?* *European Integration online Papers (EioP)*, Vol. 8 (2004), No. 16. Vienna: ECSA, 2004, <http://eioip.or.at/eiop/texte/2004-016a.htm>
 - Radaelli, Claudio (2000): *Whiter Europeanization? Concept stretching and substantive change*. *European Integration online Papers (EioP)*, Vol. 4 (2000), No. 8. Vienna: ECSA, 2000, <http://eioip.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm>
 - Reschová, Jana (2006): *Evropeizace národního politického prostoru*. In: Němec, Jan – Šústková, Markéta (eds.): *III. kongres českých politologů*. Olomouc, 8.–10. 9. 2006. Praha – Olomouc: Česká společnost pro politické vědy, 2006, s. 276–283.
 - Schmidt, Vivien A. (2001): *Europeanization and the Mechanisms of Economic Policy Adjustment*. *European Integration online Papers (EioP)*, Vol. 5 (2001), No. 6. Vienna: ECSA, 2001, <http://eioip.or.at/eiop/texte/2001-006a.htm>
 - Schmidt, Vivien A. (2006): *Procedural democracy in the EU: the Europeanization of national and sectoral policy-making processes*. *Journal of European Public Policy*, Vol. 13 (2006), No. 5, s. 670–691.

- Sitterman, Birgit (2006): Europeanization – A Step Forward in Understanding Europe? Münzter: Westfälische Wilhelmsuniversität, 2006, http://nez.uni-muenster.de/download/Sittermann_Literature_Review_Europeanisation_FINAL2006.pdf
- Smekal, Hubert (2005): Europeanizace práva. In: Dančák, Břetislav – Fiala, Petr – Hloušek, Vít (eds.): Evropeizace. Nové téma politologického výzkumu. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 344–364.
- Šaradín, Pavel a kolektiv (2004): Volby do Evropského parlamentu v České republice. Olomouc: PERIPLUM, 2004.
- Šlosarčík, Ivo (2006): Europeizace české veřejné správy: česká cesta, evropské prošlapané chodníčky nebo evropská administrativní magistrála? Pražské sociálně vědní studie, teritoriální řada, TER-018. Praha: FSV UK, 2006, <http://www.fsv.cuni.cz/FSV-537-version1-Slosarcik.pdf>
- Šteigrová, Leona (2006): Recenze knihy: Ladislav Cabada – Alenka Krašovec: Europeanisation of National Political Parties. Mezinárodní vztahy, ročník 41 (2006), číslo 3, s. 113–115.
- Torrelblanca, José I. (2001): Ideas, preferences and institutions: Explaining the Europeanization of Spanish Foreign Policy. ARENA Working Papers, WP 01/26, http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2001/papers/01_26.xml
- Treib, Oliver – Falkner, Gerda (2004): The First EU Social Partner. Agreement in Practice. Reihe Politikwissenschaft, No. 96. Wien: Institut für Höhere Studien, 2004, http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_96.pdf
- Tunkrová, Lucie (2005): Europeizace jako příčina rozporu ve Švédské sociálnědemokratické dělnické straně – původ nezdařeného referenda o evropské měně? Mezinárodní vztahy, ročník 40 (2005), číslo 2, s. 42–56.
- Verdier, Daniel – Breen, Richard (2001): Europeanization and Globalization: Politics against Markets in the European Union. Comparative Political Studies, Vol. 34 (2001), No. 3, s. 226–262.
- Vink, Martin (2002): What is Europeanization? And other Questions on a New Research Agenda. Paper for the second YEN meeting. Milan: University of Bocconi, 2002, http://www.essex.ac.uk/ECpR/standinggroups/yen/paper_archive/2nd_yen_rm_papers/Vink2002.pdf
- Wessels, W. (1997): An ever closer fusion? A dynamic micropolitical view on integration processes. Journal on Common Market Studies, Vol. 35 (1997), No. 2.
- Wong, Reuben Yik-Pern (2006): The Europeanization of French foreign policy: France and the EU in East Asia. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2006.

Poznámka

- 1) Autorka děkuje šéfredaktorovi Mezinárodních vztahů Ondřeji Císařovi a anonymním oponentům za cenné připomínky, které výrazně přispěly ke zkvalitnění konečné verze tohoto příspěvku.
- 2) Text byl zpracován za podpory Grantové agentury České republiky v rámci řešení grantového projektu Europeizace zahraniční politiky v oblasti lidských práv (č. 407/06/P020).